УДК 37.025+37.062.2
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.83.16

Кокоріна Л. В.

ВПЛИВ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ НА НАВЧАЛЬНУ МОТИВАЦІЮ ШКОЛЯРІВ

Трансформаційні процеси національної системи освіти зумовили формування компетентнісного підходу на всіх ланках навчання. Такий підхід логічно призвів до організації педагогічної взаємодії між учителями та учнями на умовах партнерства, а воно може бути ефективним лише за умови вибору оптимального стилю педагогічного спілкування. Метою статті є встановлення характеру залежності стилів педагогічного спілкування та навчальної мотивації учнів. Проблемам педагогічного спілкування присвячено достатню кількість наукових праць, які розглядають особливості та типові характеристики педагогічного спілкування, підходи до класифікації та умови ефективності організації взаємодії тощо. У статті узагальнено та охарактеризовано найбільш частотні підходи до класифікації стилів педагогічного спілкування. Висвітлено не лише традиційну класифікацію стилів, яка містить авторитарний, демократичний та ліберальний стилі, а й класифікацію Я. Коломінського, де вчений виокремлює активно-позитивний, пасивно-позитивний, пасивно-негативний та активно-негативний стилі спілкування, і узагальнену класифікацію Т. Щербан, яка визначає діалогічний, альтруїстичний, конформістський, пасивний, маніпулятивний, авторитарно-монологічний та конфліктний стилі педагогічного спілкування. На підставі огляду окреслених класифікацій авторкою розроблено та здійснено опитування учнів закладу загальної середньої освіти з метою встановлення особливостей впливу обраного стилю педагогічного спілкування на навчальну мотивацію учнів.

У результаті проведеного дослідження авторкою було ще раз підтверджено важливість стилів педагогічного спілкування в організації ефективного навчання. Установлено, що обраний педагогом стиль спілкування впливає на наявність або відсутність навчальної мотивації школярів. Зокрема, використання позитивних практик (на кшталт особистої зацікавленості в стані та почуттях учнів, наданні постійного зворотного зв'язку та застосуванні індивідуалізації навчання) позитивно впливають на мотивацію учнів та підвищують її рівень.

Ключові слова: *стиль спілкування, педагогічне спілкування, навчальна мотивація, психологічний клімат, компетентнісний підхід.*

Ми живемо в епоху змін, коли національна система освіти перебуває в стані масштабного реформування і зміни основної парадигми шкільної взаємодії, тобто переходу до компетентнісно орієнтованого змісту навчання. Такий перехід зумовлює необхідність нагальних змін у способах взаємодії учнів і учителів. На перший план мають вийти суб'єкт-суб'єктні відносини педагога і школяра задля формування нової моделі освітньої взаємодії на засадах партнерства. Викладачі закладів освіти мають швидко орієнтуватися та адаптувати свою професійну діяльність до нових обставин. Це завдання не настільки легке, як може здатися на перший погляд, тому що варто пам'ятати також про індивідуальні особливості сучасного школярства, його належність до так званого "покоління Z" – хлопців та дівчат із кліповим мисленням і швидкою втратою інтересу до монотонної діяльності. Саме тому ми вирішили звернутися до проблеми педагогічної взаємодії та її впливу на навчальну мотивацію сучасних школярів.

Метою статті є встановлення характеру залежності стилів педагогічного спілкування та навчальної мотивації учнів, а також узагальнення рекомендацій щодо коригування професійної діяльності вчителів.

Проблеми педагогічного спілкування є предметом тривалих наукових розвідок вітчизняних дослідників. Нині існує декілька моделей педагогічного спілкування та їх класифікацій. Зокрема, у своєму підручнику з педагогічної майстерності відомий педагог І. Зязюн подає характеристику традиційної класифікації стилів спілкування, де виокремлено такі три основні стилі, як авторитарний, демократичний та ліберальний.

Типовими характеристиками авторитарного стилю педагогічного спілкування є домінантна позиція з боку викладача, наказовий тон, різкі зауваження, вибірковість щодо школярів, зловживання негативними оцінками. За умови такої взаємодії будь-яка ініціатива з боку вихованців розглядається як самовілля, а оцінювання учнів залежить не стільки від роботи, скільки від самої особистості учня, що її виконував. Усе це часто призводить до конфліктів між учителем та учнями [2].

Наступний стиль педагогічного спілкування – демократичний, якому притаманні стимуляція самостійності учнів (допомога зі сторони педагога), широкий контакт із вихованцями, вияв поваги та довіри з боку педагога, прагнення педагога налагодити емоційні відносини, перевага позитивних оцінок. Демократичний педагог через пізнавальну діяльність стимулює розумову активність та навчальну мотивацію. Учні, які навчаються в умовах демократичного стилю, формують здорові взаємини та позитивний емоційний клімат.

Ознаками ще одного стилю педагогічного спілкування – ліберального – уважають такі: непослідовність педагога під час прийняття рішень; безініціативність вихователя; схильність викладача пускати все на самоплив; оцінка, залежна від настрою педагога; сприйняття своїх учнів самостійними, правдивими та ініціативними [2].

Водночас Я. Коломінський із колегами уточнює класифікацію і виокремлює такі стилі педагогічного спілкування:

– активно-позитивний (виявляється в адекватному ставленні до учнів (манера поведінки та мовленнєві впливи) і емоційно-позитивній спрямованості. Характерні риси: поєднання вимогливості та щирої

зацікавленості в роботах учнів, наявність неформального спілкування, налаштування на працю, вміння надавати допомогу учням за необхідності);

– пасивно-позитивний (виражається в збіднюванні спілкування браком емоційності, що може гальмувати творчі процеси в учнів, при цьому поєднується загальна позитивна спрямованість у поведінці викладача та мовленнєвої спрямованості. Для цього стилю характерні педантизм, замкненість та категоричність);

– активно-негативний (характерні риси: яскраво виражена негативна емоційна спрямованість, акцентування на недоліках школярів, велика кількість зауважень. Такий стиль спілкування породжує недовіру та замкненість);

– пасивно-негативний (виявляється в пасивному, завуальованому, негативному ставленні до учнів. Характерні риси: віддаленість у спілкуванні зі школярами, прихована неприязнь, байдужість до успіхів та невдач учнів, формальне ставлення до праці) [1].

На основі ставлення до учнів, взаємозвернення, ролі педагогів у спілкуванні Т. Щербан виробила узагальнену класифікацію стилів педагогічного спілкування, з-поміж яких виокремлено:

– діалогічний (характерні риси: глибоке розуміння й сприймання поведінки школярів, направленість на професійне та особистісне зростання, розвинута імпровізація під час спілкування та почуття гумору, взаєморозуміння, педагогічний оптимізм);

– альтруїстичний (характерні риси: самовідданість роботі, недовіра до самостійності учнів, відсутність прагнення до будь-якого зростання, формуванням педагога залежності від нього, байдужість до виконаної роботи учня та акцентування на своїй активності й допомоги);

– конформістський (характерні риси: пасивне реагування на зміни завдань та ситуації, поверхове спілкування з учнями, орієнтація на панібратство, недостатня вимогливість, нещира доброзичливість, відсутність чітко визначених цілей (комунікативних та педагогічних));

– пасивний (характерні риси: віддаленість, дистанціювання, відсутність емоційності під час спілкуванні, “емоційна глухота” до учнів, висока самооцінка педагога);

– маніпулятивний (характерні риси: егоцентризм, замасковане самолюбство, вимогливість, сильні маніпуляції (завдяки добре розвиненим комунікативним знанням), нещирість, майстерне вишукування слабких та сильних сторін вихованців, наявність самоконтролю та високої самооцінки);

– авторитарно-монологічний (характерні риси: домінування педагога, вияв агресії, егоцентризм, примушування, відсутність педагогічного такту, незадоволення своєю професією, нетерпимість до заперечень учнів, низька рефлексія власної поведінки, висока самооцінка);

– конфліктний (характерні риси: агресивність, перекладання відповідальності на учнів у разі невдач у спілкуванні, імпульсивність, педагогічний песимізм) [3].

Таке узагальнення стилів педагогічного спілкування дає первинне уявлення про їхній потенціал у формуванні та підтримці навчальної мотивації. Усі зазначені стилі мають чітке спрямування на адекватні взаємовідносини між педагогом та учнями й доводять важливість здорової позитивної атмосфери в класі, яка сприяє ефективному навчанню.

За відсутності мотивації в школярів жодні книги та жодна інформація не змусить їх навчатися. Тому варто нагадати, що мотивація є одним із найважливіших аспектів навчально-виховного процесу. Мотивація (у теорії) є спонуканням людей до здійснення дій, усвідомлених чи неусвідомлених, здатність задовольняти потреби та досягати поставленої мети. Мотивація – це завзятість, наполегливість, цілеспрямованість, без яких будь-яка мета буде недосяжною.

Принагідно вчителів спіткає зустріч із тотальною байдужістю з боку учнів, коли вони не цікавляться предметом, не виконують домашні завдання, постійно відволікаються та й взагалі не хочуть навчатися. Першим кроком у вирішенні проблеми в такому разі стає встановлення причин такого ставлення. Найчастіше руйнівними чинниками мотивації є проблеми в сім’ї, некоректні методи виховання, завищені вимоги або постійне негативне порівняння з іншими чи висміювання. І такі причини можуть походити не лише з родини, а й від учителів.

Саме тому ми вирішили здійснити емпіричне дослідження для встановлення впливу освітнього середовища, як-от ставлення і особливостей спілкування вчителів, на мотивацію школярів. Ми провели онлайн-опитування школярів за допомогою інструментів Google forms. Опитування було анонімним задля більшої достовірності отриманих даних. Для збирання інформації розроблено опитування з 9 запитань, спрямованих на виявлення думок та почуттів учнів щодо важливості сприятливого психологічного клімату в навчанні, а також установлення залежності стилів спілкування педагогів та навчальної мотивації учнів.

Перелік запитань:

1. Чи важлива для Вас атмосфера в класі?
2. Чи впливає атмосфера в класі на ефективність Вашого навчання?
3. Для Вас важливо отримувати мотивацію від учителя?
4. Як Ви вважаєте, професійне педагогічне спілкування може мотивувати Вас та ваших однокласників на ефективне навчання?
5. Який стиль спілкування мотивує Вас навчатися?
6. У чому має виявлятися мотивація з боку педагога до учнів?

7. Що вас мотивує вчитися?
8. Вам складно спілкуватися з учителями?
9. Чи подобається Вам навчатися в школі?

Педагогічне дослідження проводилося на базі Бахмутської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 18 імені Дмитра Чернявського. Опитування тривало впродовж березня – квітня 2021 року. І проводилося в 8–Б, 10–А, 6–Б класах цієї школи, усього в цьому дослідженні взяло участь 46 школярів. Школярі були з різних класів, тобто різної вікової категорії, тому що, по-перше, дуже важливо почути всіх учнів, по-друге, це б надало "чистіший результат" (тобто можна простежити загальний стан школярів у школі, комфорт / відсутність комфорту для всіх вікових категорій).

Анонімність особистостей учнів була забезпечена. Це зроблено для того, щоб під час опитування вони відповідали на запитання та не боялись того, що їх хтось покарає або що побачить який-небудь учитель. Варто зазначити, що діти відповідали на запитання вдома, без нагляду вчителів, у зручному для себе середовищі, а самі відповіді не розголошувались, щоб уникнути можливих конфліктних ситуацій. Проте вчителі знали зміст опитування і погодилися на його проведення у своїх класах.

Школярам була надіслана онлайн-форма з 9 запитаннями, на які їм потрібно було дати відповіді. Дітям надано можливість не відповідати на деякі запитання, які їм не подобаються або які вони не розуміють, або натиснути варіант "Складно відповісти". На 8 запитань відповіли всі учні, але на одне запитання не надали відповідь троє учнів. З огляду на те, що дослідження було проведено анонімно, перевірити те, учні якої вікової категорії не відповіли на нього, не видається можливим. Але в ракурсі проведеного дослідження це нормально, тому що від самого початку в дітей була можливість не відповідати на деякі запитання, щоб виявити, яке запитання може стати складним або небажаним. Слабкою ланкою виявилось таке запитання: "Чи впливає атмосфера в класі на ефективність Вашого навчання?".

На нашу думку, можна встановити такі ймовірні причини того, чому це запитання викликало труднощі. Вірогідно, запитання виявилося складним для розуміння (у дослідженні брали участь школярі різних вікових категорій) або ж воно викликало неприємні асоціації (так може статися тому, що в класі є невирішений конфлікт).

Якщо проаналізувати результати другого запитання, то розрив між відповідями мінімальний, що свідчить про слабку залежність якості навчання від атмосфери в класі. Про це свідчать такі показники: відсоток учнів, у яких ефективність навчання залежить від атмосфери в класі, становить 39,5 %, учнів, у яких ефективність навчання не залежить від клімату в класі, – 32,6 %, учнів, яким було складно відповісти на запитання, – 27,9 %. Школярів, які не відповіли на це запитання, було троє.

Незважаючи на непорозуміння другого запитання, у своїх відповідях на перше запитання про важливість атмосфери в класі більшість респондентів засвідчили її важливість: учні, яким важлива атмосфера в класі, – 71,7 %, учні, які не звертають на це увагу, – 19,6 %, учні, в яких це запитання викликало труднощі відповісти, – 8,7 %.

За результатами відповідей наступного запитання для 65,2 % респондентів важливо отримувати мотивацію від учителя, 10,9 % не зацікавлені в мотивації, а 23,9 % не змогли відповісти на запитання. Труднощі у відповіді на це запитання можуть бути викликані недостатнім розумінням поняття "мотивація". Такі результати дають підстави для абсолютно протилежних думок, а саме: вчитель або не мотивує своїх учнів, або робить це так майстерно, що вони ніколи над цим не замислювались.

Четверте запитання щодо співвідношення педагогічного спілкування та мотивації до ефективного навчання виявило, що для 73,9 % учнів важливо, щоб учитель спілкувався з ними, 6,5 % учнів не зацікавлені в спілкуванні з учителями, а 19,6 % не відповіли на запитання. Логічним продовженням попереднього запитання є таке, яке уточнює те, який саме стиль спілкування є мотивувальним. Відповіді засвідчили, що найбільш прийнятним є демократичний стиль спілкування (63 % респондентів), менш прийнятним, але можливим – авторитарний (6,5 %), зовсім неефективним – ліберальний (3 %). Варто зазначити, що 28,5 % респондентів не змогли дати відповідь, хоча типові характеристики кожного зі стилів були наведені у варіантах відповідей. На нашу думку, труднощі виникли через те, що учні для себе ще не визначилися з тим, які саме умови спілкування мотивують їх до навчання.

Далі ми з'ясували змістову сторону ефективної мотивації. Зокрема, у своїх відповідях школярі зазначили, що вчителі повинні частіше звертати увагу на позитивні моменти в навчанні дітей, ніж негативні (31 респондент), також важливо частіше говорити з класом про майбутнє школярів, проводити тематичні зустрічі і запрошувати успішних людей для спілкування (28). Одним із необхідних складників позитивної мотивації є зацікавленість у самопочутті та особистому житті учнів (21), наявність певних винагород у вигляді спільних заходів (поїздки, екскурсії всім класом) (11). У продовженні ми також з'ясували особисте сприйняття навчальної мотивації і дізнались, що найбільше мотивують до навчання бажання гарного майбутнього, потім слідують підтримка батьків та добре ставлення вчителя до учнів (соромно розчаровувати такого вчителя). Деякі учні не хочуть бути гіршими за своїх однолітків. Також не можна оминути і негативну мотивацію, як-от страх покарання батьків та скарг учителя батьків у разі невиконання завдань. Ураховуючи найбільші показники, можемо впевнено сказати, що краще за все мотивує прагнення гарного майбутнього для себе (80,4 % від загальної кількості респондентів).

Ми вважали за необхідне встановити, чи задовольняє школярів спілкування з учителями. Результати відкривають обрії нових досліджень у цій царині, а саме: 45,7 % учнів легко та цікаво спілкуватися з учителями, 17,4 % учнів узагалі не спілкуються з учителями, 6,5 % учнів складно спілкуватися з учителями, тому що вони постійно роблять негативні зауваження, а 30,4 % учнів не змогли відповісти на це запитання. Такий стан викликає певне занепокоєння, тому що більшість або взагалі не залучена до процесу позитивного педагогічного спілкування, або відчуває певний дискомфорт під час цього процесу. Звичайно, такий стан речей відкриває дослідникам ще одне поле досліджень, а саме встановлення особистісних особливостей респондентів, вивчення та спостереження за особливостями професійного педагогічного спілкування тощо.

І на завершення нашого опитування ми вирішили з'ясувати загальне сприйняття шкільного навчання учнями і сформулювали запитання так: "Чи подобається Вам навчатися в школі?". Результати виявилися позитивними, а саме: 54,3 % учнів подобається навчатися в школі тому, що можна поговорити з однокласниками, 26,1 % учнів подобається ходити до школи тому, що вчителі цікаво подають інформацію, 13 % учнів відповіли, що їх змушують батьки, тому вони ходять, 6,5 % учнів не цікаво ходити до школи. Таким чином, приблизно 70 % учнів подобається ходити до школи з різних причин, проте цей факт засвідчує наявність задовільного клімату для навчання в школі.

Висновки. На підставі результатів проведеного дослідження нами ще раз підтверджено важливість стилів педагогічного спілкування в організації ефективного навчання. Нами встановлено, що обраний педагогом стиль спілкування впливає на наявність або відсутність навчальної мотивації школярів. Зокрема, використання позитивних практик (на кшталт особистої зацікавленості в стані та почуттях учнів, наданні постійного зворотного зв'язку та застосуванні індивідуалізації навчання) позитивно впливають на мотивацію учнів та підвищують їх рівень.

Задля мотивування дитини на навчання варто дотримуватись простих речей як учителям, так і батькам. По-перше, застосовувати індивідуальний підхід, ураховуючи психологічні, особистісні та вікові особливості дитини. По-друге, чітко формулювати мету будь-якої діяльності дитини, щоб вона розуміла практичну користь для себе в кожному завданні. По-третє, підтримувати захопленість і зацікавленість учнів. Доки дитина ставить вам запитання, доти їй цікаво, але якщо постійно ігнорувати допитливість, то можна вбити будь-яку мотивацію.

Звичайно, наше дослідження залежності використання різноманітних стилів педагогічного спілкування та рівня навчальної мотивації не є вичерпним. До того ж воно відкриває поле для подальших наукових розвідок у царині взаємодії педагогів та учнів.

Використана література:

1. Коломинский Я. Л. Психология педагогического взаимодействия. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 240 с.
2. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; За ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища школа, 2008. 422 с.
3. Щербань Т. Д. Психологія навчального спілкування : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 346 с.

References:

1. Kolominskiy Ia. L. (2007) Psihologia pedagogicheskogo vzaimodeistviia [Psychology of pedagogical interaction]. Sankt-Peterburg: Rech. 240 p. [in Russian]
2. Pedagogichna maisternist' [Pedagogical Skills] : textbook / I. A. Ziaziun, L. V. Kramushchenko, I. F. Kryvonos. Kyiv: Vyshcha shkola, 2008. 422 p. [in Ukrainian]
3. Sherban T. D. (2004) Psyholohiia navchalnoho spilkuvannia [Psychology of educational communication] : monograph. Kyiv: Milenium. 346 p.

Kokorina L. V. The impact of pedagogical communication on learning motivation of schoolchildren.

The transformation processes of national system of education put into consideration the formation of competence approach at all educational stages. This approach logically has lead to the pedagogical interaction based on the principles of partnership, which therefore can be efficient only on the condition of adequate choice of the style of pedagogical communication. The aim of the following article is to state the dependence character between the style of pedagogical communication and schoolchildren's learning motivation. The problem of pedagogical communication has been in focus in many scientific researches, which enlightened the characteristics of pedagogical communication, approaches to its classification, factors of effective pedagogical communication and other. The article outlines and characterizes the most frequent approaches to the classification of the styles of pedagogical communication. The author generalizes not only the traditional classification, which comprises authoritarian, democratic and liberal styles, but also considers Ia. Kolominskiy's classification, which specifies active positive, passive positive, passive negative and active negative communication styles, and the generalized classification by T. Sherban, who defines dialogical, altruistic, conformist, passive, manipulative, authoritarian monologue and conflict styles of pedagogical communication. The author worked out and realized the schoolchildren's questionnaire aiming to state the peculiarities of the chosen style of pedagogical communication and its influence of the students' learning motivation.

The results of the survey have proved the importance of the styles of pedagogical communication in the effective learning organization. It was stated that the communication style, chosen by the teacher, effects on the existence or non-existence of the students' learning motivation. In particular, the usage of positive practices like personal interest in the students' state and emotions, constant feedback and the individualization of education have positive impact on the schoolchildren's learning motivation and add to its growth.

Key words: *communication style, pedagogical communication, learning motivation, psychological climate, competence approach.*